

Vartovbogen 1975 – 1976 – 1977

Udgivet af Kirkeligt Samfund af 1898. Redigeret af Asta Paulsen, Jørgen Kristensen og E. Jakob Petersen. Pris for hver årgang: 22 kr.

Da Kirkeligt Samfund i 1947 udsendte Vartøvbogen for første gang, havde det ifølge udgiverne tre formål med udsendelsen: 1) At skaffe sig en fortjeneste; 2) At skabe et bindeled mellem det grundtvigske arbejde i Vartov og interesserede kredse landet over; 3) At bringe kirkelig og folkelig oplysning. Det første formål hørte man ikke mere til; og bogens pris er da også så lav, at man umiddelbart må betvivle, at der kan tjenes mange penge på den. De to øvrige formål var derimod nævnt i det sammendrag af det oprindelige forord, som i en længere årrække brugtes som standardforord; og skønt man nu ikke bruger det længere og således ikke længere forpligter sig officielt på de to sidste formål, så er det vel alligevel noget i den retning, redaktionen tilsigter. Punkt 2 er i hvert fald ikke glemt, idet man endnu i årgang 1977 kan finde Gunnar Milthers' illustrerede artikel »Vartovs bygninger«, hvori der gives en oversigt over de ændringer, der er sket med samme bygninger i de sidste ti-femten år. Men ellers er det naturligt nok formål 3, der har fået tildelt mest plads.

At ville bringe kirkelig og folkelig oplysning inden for samme ramme må siges at være udtryk for bedste grundtvigske tradition. Grundtvigianismen har jo altid villet være en kirkelig-folkelig dobbeltbevægelse og ikke to parallelle bevægelser på hver sit område. Så må man ganske vist forstå ordet bevægelse på den rigtige måde. Det betyder her ikke en fast struktureret gruppe af mennesker, der tilslutter sig en nogenlunde éntydig ideologi, men snarere et vagt afgrænset fællesskab af beslægtede, med- eller modstridende ånder, der ikke behøver at have andet fælles end det, at de alle, direkte eller indirekte, har ladet sig inspirere af bærende idéer hos Grundtvig – om end ikke nødvendigvis af de samme. Den grundtvigske tro på ånden som en levende kraft, der dog kun kan virke i frihed, har tilsagt grundtvigianerne en vis skræk for organisation og standardisering af meninger og en vis ubekymrethed m.h.t., hvad meningernes frie brydning skal føre til – et forhold, som også tydeligt fremgår af Birgitte Møller Petersens artikel i årgang 1975 om den første grundtvigske foreningsdannelse (1863-68). Det betyder, at ordet grundtvigsk i forbindelse med kulturelle aktiviteter kan betyde mindst to ting. Det kan være en indholdsbestemmelse, for så vidt som man søger at fremme den ene eller den anden af Grundtvigs idéer. Men det kan også være en formalbestemmelse, for så vidt som man arbejder ud fra det hovedsigte, at man vil hjælpe hinanden med at »åbne sit øre for sandheds ord« uden dermed at have foregrebet, hvordan dette ord i en given situation vil komme til at lyde. Det betyder normalt, at man i de grundspørgsmål, man stiller, og de emner, man søger behandlet, er dybt afhængig af grundtvigsk tradition og grundtvigske problemstillinger. Men det betyder ikke, at nyopdagede problemstillinger ikke kan drages ind i eller endog komme til at dominere debatten. Det betyder, at man har så megen respekt for faglig dygtighed, at man gerne beder specialister udefra om at gøre rede for deres sager. Men de skal kunne udtrykke sig således, at sagens betydning for den folkelige sammenhæng er åbenbar, og med respekt for de mennesker og den sammenhæng, de skal tale til. Og endelig betyder det vel også, at man i selve sin omgangs- og debatform på godt og ondt er så præget af grundtvigsk tradition, at der er mening i med P.G. Lindhardt at tale om det u håndgribelige, men faste hjertebånd, der slynger sig om alle grundtvigianere. Forstået på denne måde er Vartovbogen umiskendeligt grundtvigsk. Der er en broget mangfoldighed af emner og synspunkter i den, og

adskillige af forfatterne vilde sikkert være alt andet end lykkelige ved at blive kaldt grundtvigianere. Men i valg af emner og forfattere og i de ledemotiver, der dukker op på tværs af emners, forfatteres og årganges forskellighed giver bøgerne en tydelig fornemmelse af, at her søges der bragt kirkelig og folkelig oplysning ud fra en forankring i det grundtvigske, der søger at forene rodfæstethed og bevidsthed om egen identitet med åbenhed og modtagelighed over for impulser udefra.

Udtrykket kirkelig oplysning skal i øvrigt tages i ret vid forstand. Det spænder fra de i snævrere forstand kirkelige bidrag over adskillige afskygninger af teologiske og kirkepolitiske emner til behandlinger af kristendommens betydning for folkelige og politiske sammenhænge. Alle tre årgange indledes med prædikener af henholdsvis Povl Kiilerich, Paul Knudsen og Erik Klemmensen; hvortil kommer i 1976 endnu en prædiken af Niels Højlund og i 1977 en salme af Jørgen Kristensen over motivet vintræet og grenene. Nytestamentlige forhold behandles to gange. Bent Noack har af debatten omkring Thorsen-filmen taget anledning til at skrive velvalgte og velgørende ord om »Jesu ukendte levnedsløb« (1976), hvori han bestrider, at nogen har ret til at trænge ind på andre med deres egne fantasier, de være sig nu fromme som Grundtvigs og Chr. Richardts eller ufromme som Thorsens, for således at påtvinge dem et falsk kendskab til det ukendte. Og Kræsten Drejergaard tegner en skildring af »Den historiske Paulus« (1977), hvorved han slår fast, at Paulus netop er en historisk person, og at man derfor ikke kan vælte ansvaret for egne meninger og anskuelser og prædikener over på ham. To helt forskellige artikler, og dog drejer de sig begge om at fastholde et redeligt forhold til historien og i og med dette også muligheden for et redeligt forhold til åbenbaringen. Beslægtede spørgsmål dukker op i »Bibelen som beretning« (1977), der er et let redigeret udtog af det danske manuskript til H. Østergaard-Nielsens tyve år gamle doktorafhandling. (Hele denne afhandling er nu udgivet på dansk af Kirkeligt Samfund under titlen »Navnet og Ordet«. Red.)

På andre felter arbejder Jørgen Michaelsens »Kristendom i folkevisen« (1975), der i formen er en litterær undersøgelse, men som samtidig er et kritisk alternativ til en moderne folkeviseforskning, der kun finder kristendom og kirke som »marginalverden« i folkeviserne. Heroverfor bliver Michaelsens undersøgelse til en stilfærdig markering af, hvad kirke er, og hvorledes spørgsmålet om forholdet mellem kristen kirke og dansk folkelighed rettelig skal søges besvaret. Det sidste spørgsmål dukker også op i Jørgen Stenbæks »Verdens bedste kirkeordning?« (1975), der spørger, under hvilke forudsætninger den danske folkekirke har ret til denne stolte betegnelse. Efter hans mening har den det kun, hvis den lader sig organisk indføje i det samlede system af danske samfundsordninger, samtidig med at den giver evangelium og sakramenter frit løb. For at dette fortsat skal kunne være tilfældet, må man fastholde en skelnen mellem institution og funktion, således at man på den ene side kan gøre alvor af, at det demokratiske samfund er et rettighedssamfund og kirkeinstitutionen således en serviceanstalt, mens man på den anden side økonomisk og juridisk sikrer præsternes uindskrænkede frihed i forkyndelsesfunktionen. – Problemet er jo på ingen måde blevet mindre aktuelt siden 1975, og Stenbæks artikel har derfor stadig sin store interesse som et forsøg på indefra at forhindre en kritikløs etablering af et dogme i grundtvigsk-tidehvervsk kirkepolitik.

Et ejendommeligt forhold ved vore dages teologiske debat er det, at den er begyndt at arbejde med områder, der tidligere slet ikke vilde være blevet sat i forbindelse med teologien. Således opfattes problemerne omkring forholdet mellem menneske, industrisamfund og natur nu som oplagte arbejdsfelter for teologer ud fra deres egne

forudsætninger, og de henvises ud fra samme forudsætninger til samarbejde med nok så utraditionelle partnere som biologer, sociologer og økonomer. Dette afspejler sig i i hvert fald tre artikler, nemlig Ole Jensens »Om livskvalitet og udvikling« (1975), K. E. Løgstrups »Styring af livsprocessen« (1976) og Viggo Mortensens »Naturvidenskab og skabelsestro« (1976). Til en vis grad kan denne udvikling ses som teologiens reaktion på den økologiske krise, men kun til en vis grad, idet der også klart nok er tale om udfoldelse af idéer og synsmåder, der har været under udvikling, inden krisen blev erkendt. Teologien synes således – måske lidt uvant – at befinde sig mellem de grene af åndslivet, som tidligst har været klar til at møde den ny tids udfordringer, og som mindst har ladet sig forvirre af dem.

Med forholdet mellem det menneskelige samfund og naturressourcerne arbejder også J.Th. Arnfreds »Energi« (1976), hvilket jo er i bedste samklang med hele hans lange virke. Endnu engang må man imponeres over den klarhed og sikkerhed, hvormed han kunde fremlægge vanskeligt tilgængelige emner. Han slutter med på overbevisende måde at udpege fusionsenergien som den eneste mulighed for en varig løsning af energikrisen. Det var ikke dvælen i fortiden, der optog den da 93-årige mest.

Hermed er vi allerede gledet over i de folkelige emner – hvad vi i øvrigt også kunde have gjort via Poul Engbergs »Kristelig eller folkelig politik« (1975). Det turde være karakteristisk både for vor kulturelle situation og for den grundtvigske tradition, at en sådan glidende overgang kan foretages. Men når det er sagt, skal det også siges, at der undervejs er sket en ejendommelig ændring af grundtonen. Det er, som om det er lettere at få mening i tilværelsen i kirkelig sammenhæng end i folkelig. Det er så meget mere ejendommeligt, som fornemmelsen ikke er begrænset til bidrag fra bestemte positioner, så at der altså ikke kan være tale om almindelig kirkelig traditionalisme og uvilje til at erkende tidernes skiften. Enten man vender sig til bidrag, der træder vante og kendte grundtvigske stier, eller man lytter til f.eks. de økologisk interesserede, der vel ikke just har brudt med traditionen, men som dog er gået langt ud over traditionelle problemstillinger, så får man i alle tilfælde det indtryk, at der er visse ting, som forfatterne finder værd at sige, fordi det giver mening at sige dem i dag, ligesom det før har givet mening at sige dem i andre formuleringer, og ligesom det på en eller anden måde også vil give mening at sige dem i morgen. Går man derimod til de folkelige bidrag – hvoraf omkring halvdelen i øvrigt også er skrevet af teologer eller præster – så får man let en fornemmelse af krisestemning. Det er, som om forfatterne søger at analysere en forvirrende og kaotisk situation, uden at det dog står dem helt klart, hvad de skal sige til den. Eksempelvist skal det nævnes, at redaktørerne i 1976 har fået lov til at trykke et kapitel af Tage Skou-Hansens »Den hårde frugt«, før den endnu var udkommet. Men det er dog vist symptomatisk, at kapitlet skildrer et møde mellem to halvgamle sabotørkammerater fra dengang, man troede på noget, og at det ender med, at de to fhv. fædrelandsforsvarere efter timers desperate opgør med hinanden og sig selv må skilles som »Karikaturer fulde af forvirring, forbitrelse og ikke indrømmet fortvivlelse«. Oprigtigt talt forekommer det mig, at disse og lignende dystre ord mere eller mindre tydeligt aftegner sig mellem linjerne i adskilligt flere af bidragene.

Naturligvis skal man være forsigtig med at generalisere ud fra fornemmelser. Men det er dog påfaldende, at E. Jakob Petersen (1976) netop vælger at referere Solsjenitsyns bog om august 1914 – den måned, der med ét slag afslørede den russiske gigants katastrofale hulhed og råddenskab i nederlaget ved Tannenberg – og at dette giver ham anledning til to gange at citere den lidt triste erkendelse, at »Enhver sand vej er yderst besværlig og

næsten ikke til at få øje på«. Det er påfaldende, at Hans Henningsen (1976) samler sig om det forhold, at pluralismen har vist sig ikke alene at være vejen til frihed, men også til kaos; mens Niels Højlund (1975) konstaterer, at dommedag – menneskets forfærdelige og uigenkaldelige dom over sig selv – er blevet en påtagelig mulighed i en fremtid, der ikke behøver at ligge ret langt væk. Og ikke mindst er det påfaldende, hvor uroen, usikkerheden, ængstelsen skinner igennem hos folk, der ellers ret sikkert stiller tidens diagnose: at vi er ved at miste vor identitet, fordi vor omverden ændrer sig så hastigt, at vi ikke kan nå at fordøje den rivende strøm af indtryk og idéer, der vælter ind over os, og fordi vi dermed også mister muligheden for at orientere os ud fra det givne, det kendte, det hjemlige, det, som selve vor identitet er betinget af. Det gælder således Mads Lidegaard (1976), der meget vel er klar over faren ved en alt for stærk afhængighed af det givne, og som også ved, at det ikke er nogen enkel sag at gøre op, hvordan vægten skal fordeles mellem bundethed til det tilvante og åbenhed over for det nye. Alligevel må man betone, hvor nødvendigt det er at høre hjemme et sted, at have et udgangspunkt, og han finder det sørgeligt, at traditionens og fremskridtets folk har så svært ved at forstå hinanden, idet det netop er så nødvendigt, at de lærer at diskutere udviklingens problemer i stedet for at skændes om dens symptomer. Lignende synspunkter og en lignende uro finder man i Vagn Kvists »Om folkelighed« (1977) – med den helt klassiske formulering: »Hvor ideologien moraliserer og belærer os om, hvad vi burde være eller kan blive til – der fortæller historien, vort folks historie, noget helt væsentligt om, hvad vi er«. Men at friheden til at være, hvad man er, er truet, er han ikke i tvivl om – så lidt som Bodil Andersen (1977), der med undertrykt harme fremlægger konkrete eksempler på, hvordan selv vor humane velfærds- og bistandsideologi kan berøve mennesker deres frihed og deres identitet.

Også i de mere politiske overvejelser mærkes uroen. I nogle interessante partihistoriske overvejelser stiller Poul Bendix Knudsen (1975) idéen om den enkelte politikers frihed og ansvarlighed op over for tanken om partiet som den ansvarlige og afgørende instans, som den enkelte først og fremmest skal være loyal over for. Den sidste har han ikke meget til overs for og skriver bl.a., at betingelsen for at opnå indflydelse i et parti er at kunne finde balancepunktet mellem idealisme og kynisme. Det er dog vist et spørgsmål, om der er gravet dybt nok, hvis fejlen uden videre placeres i partisystemet. Selv i et folketing af lutter løsgængere måtte man vel anlægge en vis taktik for at få noget igennem. Det er her oplysende at lytte til den praktiske politiker Poul Dam (1977), der ikke undser sig for at påpege, at den totalitære og det meste af den demokratiske tænkning har én fælles forudsætning, nemlig troen på, at det er muligt at besidde sandheden og at have eneret på den. Det fører til en politisk moralisme, som ikke bliver mindre skadelig af, at man identificerer sandheden med flertallets opfattelse, dvs. at man anerkender det demokratiske princip. For at undgå, at demokratiet korrumpes af en sådan moralisme, er det nødvendigt at udvikle den holdning, som for P.D. ligger i ordet pluralisme – en uaggressiv og alligevel alvorlig uenighed, hvor man på den ene side virkelig sætter sig selv og sine meninger ind i spillet, men hvor man på den anden side erkender, at de kun er en del af et samspil, hvor ens egne modstanderes indsats heller ikke kan undværes. Det er således ikke bare i partisystemet, men i hele vort begreb om og vor holdning til demokratiet, problemet ligger.

Fra gammel tid har grundtvigianismen, for så vidt som den blev udmøntet i praktisk politik, tiest været forbundet med partierne Venstre og Det radikale Venstre. Dette forhold synes nu under hastig opløsning. Således konstaterer Poul Engberg i sine

overvejelser over folkelig og såkaldt kristelig politik, at der ikke kan føres folkelig politik ud fra Venstre, idet dette har svigtet sin folkelige opgave lige siden 1901, ja egentlig lige siden det for parlamentarismens skyld allierede sig med den ufolkelige brandesianisme. Men større forvirring har det nok vakt, at en udvikling fra grundtvigianisme til socialistisk venstreorientering ikke længere er helt ualmindelig. Vilhelm Nielsen tager de socialistiske grundtvigianeres ærinde op i »Det gamle og det nye Venstre« (1976), hvor han på meget åben og meget indsigtfuld måde holder opgør med centrale synspunkter i Ejvind Larsens »Grundtvig – og noget om Marx«. Men hvor det for Vilhelm Nielsen drejer sig om at tage en diskussion op, aflægger Margrete Auken i »Vi grundtvigianerbørn« (1977) en temperamentsfuld personlig bekendelse om, hvorfor overgangen til socialismen måtte blive nødvendig. Det må være særdeles værdifuldt, at sådanne beretninger »mellem brødre« fremkommer, idet de socialistiske grundtvigianere utvivlsomt har væsentlige ting at sige de ikke-socialistiske ud fra de fælles forudsætninger. Og som invitation til debat og eftertanke synes artiklen vel egnet – uanset at mere langsomt tænkende mennesker måske kan finde nogle af dens slutninger lidt korte.

Ifølge Margrete Auken var det først og fremmest debatten om EF, der tvang hende til at tænke kampen for dansk folkelighed sammen med klassekampen. Utvivlsomt ligger den sag bag meget af uroen og usikkerheden – den sag, der kunde splitte hele det danske folk, herunder også grundtvigianerne, mere end vel nogen anden sag siden krigen. Og det er da heller ikke så sært, at mange af modstanderne stadig viger tilbage for den uhyggelige tanke om en principiel splittelse til fordel for den lige så uhyggelige, men dog lettere fattelige tanke: at ja-sigerne svigtede deres idealer. Hos Skou-Hansen står der rent ud, at Jakob felprest stemte imod sin overbevisning. For Poul Engberg er Venstres og andelsbevægelsens ivrige tilslutning til EF kun et symptom mere på deres fallit som folkelige politiske og økonomiske bevægelser. Og for Margrete Auken er det en given sag, at ja-sigerne satte kortsigtede økonomiske gevinster over dansk frihed og selvstændighed. Det siger noget om splittelsens dybde, at dette står i samme bind som Vagn Kvists artikel, hvor han i sin indædte kamp for dansk folkelighed i forbifarten meddeler, at han har stemt ja (At der så stadig er en vis uro i hans sind, men ikke i Aukens, kan man udlægge efter behag). Og det turde da også netop være det, der viser det kriseagtige i situationen – ikke, at så og så mange kan konstateres at have stemt mod deres overbevisning og samvittighed, men at situationen har været så uklar, at man i et så afgørende spørgsmål ud fra de samme udgangspunkter i den grad har kunnet nå frem til modsatte standpunkter.

EF, det parlamentariske systems problematisering, energikrisen og dens følger, kernekraftdebatten, den økologiske krise – det er ikke småting; og mere kunde nævnes – så meget, at det sammenlagt vilde betyde intet mindre, end at der er rejst tvivl om hele vor kulturtradition – den baggrund, vor identitet er betinget af. Det er ikke så mærkeligt, at der er krisestemning i Vartovbogen, eller at den gennemgående enighed om betydningen af »at holde sammen på fortiden og fremtiden« (Auken) ikke resulterer i nogen større enighed om, hvad dette skal betyde i praksis. Én ting er man dog enige om, nemlig at det stadig er nødvendigt at forklare sig for hinanden. I Vartovbogens samling af mere eller mindre iøjnefaldende uenigheder mellem folk, der taler samme sprog og ønsker at blive ved med det – der er der virkeliggjort temmelig meget af den grundige snak om tingene mellem gode uenige venner, som Poul Dam, Mads Lidegaard, Bendix Knudsen, Hans Henningsen og adskilligt flere efterlyste hver på sin måde, og som de alle tillagde afgørende betydning. Derfor er der ikke blot krisestemning mellem Vartovbogens linjer;

der er også en praktisk anvendt tro på fællesskabets virkelighed, der i sig selv kan vise sig at være det virksomste af alle bogens bidrag. Så længe den eksisterer, har man vel lov at håbe, at »ånden fandt på råd«.

Idet vi i forbifarten noterer den smukke kunstneriske udsmykning af årgangene 1975 og 1976, skal det sluttelig bemærkes, at vi her har samlet os så meget om hovedtendenser og gennemgående problemer, at værdifulde bidrag har måttet lades helt eller delvist uomtalte. Lad det da være understreget, at udvalget her ikke er sket efter kvalitetsvurdering, og at Vartovbogen som helhed ligger på så højt et plan, både som indlæg i kulturdebatten og som grundtvigsk tidsdokument, at den vel er de timer værd, en gennemlæsning vil være.

Th. Lyby Christensen

(Skrevet i januar 1978.)

Grundtvig for folket

Vartovbogen 1978. Red. af Asta Paulsen, Jørgen Kristensen og E. Jakob Petersen. 155 s. kr. 30. Kirkeligt Samfunds forlag.

Kirkeligt Samfunds årbog, Vartovbogen, er altid, – specielt efter at den nuværende redaktion er trådt til – et læseværdigt kirkeligt og folkeligt skrift. Blandt de 10 artikler og prædikener, som årbogen indeholder, er der to som i særlig grad må formodes af interessere Grundtvig Studiers læsere. Det er for det første Jørgen I. Jensens artikel om »Grundtvigsk bibelbrug« og for det andet Kaj Thanings fornøjelige skildring af Grundtvigs møde – gennem Thaning selv – med andre kulturer: »Med Grundtvig i bagagen«.

Grundtvigs syn på bibelen var som bekendt, at vel var det »den ypperste Bog i Verden« og et »uudtømmeligt Forråds-Kammer, hvoraf den Hellig-Aand, som levende besjæler Menigheden, uddeler til Enhver hvad de behøve«; men Guds ord var ikke en bog, Guds ord var i bogen, skrifterne var troens aftryk. Det var som oplysningsbog for menigheden, bestemt til at tolkes ud fra trosbekendelsens ord, at bibelen var uovertruffen. Dette syn er baggrunden for Jørgen I. Jensens forsøg på »i forlængelse af grundtvigsk tradition«, som han siger, at betragte Bibelen som et litterært dokument, der fordrer et litterært stykke arbejde i samme forstand som andre digteriske tekster gør det. Men et litterært stykke arbejde, der respekterer bibelens enhed og helhed. Det er da netop hvad en række engelsksprogede litterater har forsøgt de senere år. Jørgen I. Jensen behandler således den canadiske litteraturforsker Northrop Frye og hans syn på digteriske tekster, herunder bibelen. Hvad der vanskeliggør en umiddelbar bibelbrug, som den Grundtvig til dels stadig levede i, er for det første, at det kristelige og bibelske sprog er faldet ud af det almindelige sprog og ikke længere bruges i hverdagen. Og for det andet er den historisk-kritiske forskning kommet imellem. Af det kan man drage den konsekvens, at så må man oversætte det bibelske sprog til hverdagsprog (afmytologisere). Men den litteraturkritik Jørgen I. Jensen henholder sig til, vil mene, at det alt for let kan ende i en reduktion. Den grundtvigske frihed i forhold til skriften kunne også give mulighed for den modsatte opfattelse: At fastholde det bibelske sprog som et højtidsprog, et sprog der nærmere beskriver og fortolker den sammenhæng, man